

WIKTOR WERNER

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-3004-6021

ADRIAN TRZOSS

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-6287-418X

W STRONĘ HISTORIOGRAFII ZJAWISK CYFROWYCH

TOWARDS THE DIGITAL HISTORIOGRAPHY

Abstract

The main aim of the article was to present two emerging discourses of contemporary historiography in the field of digital media. In the first example, the authors present the thought of Niels Brügger, called the Web History and Web-minded historiography, which concentrates upon the digital source itself. The other school is marked by the works of Friedrich Kittler and Wolfgang Ernst, and called media archaeology. It underlines the concept of the medium itself as a primary object of research.

Key words: media archaeology, digital history, web history, contemporary history, media studies

Słowa kluczowe: archeologia mediów, historia cyfrowa, web history, historia najnowsza, medioznawstwo

1. WSTĘP. PROBLEM BADAWCZY

Historia jest nauką o człowieku działającym w czasie – to znane sformułowanie Marca Blocha bardzo szeroko zakreśla pole poznawcze historiografii, nawet jeżeli uczynimy konieczne zastrzeżenie, że człowieka rozumiemy wyłącznie w kontekście społeczeństwa i kultury. Historia – w odróżnieniu od socjologii,

antropologii kulturowej czy ekonomii – w minimalnym stopniu zawęży obszar swojego dziedzinowego zainteresowania. Można powiedzieć nawet, że go regularnie rozszerza, absorbując do swojego badawczego warsztatu coraz to nowe rodzaje źródeł. Jeżeli bowiem w zakresie swojego zainteresowania człowiekiem i kulturą historia nie rezygnuje z niczego, zajmując się całością tworzonego przez człowieka kulturowego świata, to jednak w praktyce badawczej nie sposób badać wszystkiego i zajmować się całym światem ludzkiej, społecznej i cywilizacyjnej aktywności. Stąd uzupełniającym pojęciem dla rozległej definicji Marca Blocha jest wskazanie na źródło historyczne jako obszar zasadniczych badań empirycznych tej dziedziny nauki. Historyk sięga zatem tak daleko, jak daleko jest w stanie badać źródła, a to, co znajduje się poza źródłami, z konieczności będzie poza jego zasięgiem, nawet jeżeli teoretycznie mieści się w zakresie zainteresowań historiografii.

Zdolność historiografii do badawczej absorpcji efektów ludzkiej działalności (społecznej i kulturowej), a zatem zdolność do ich efektywnego przetwarzania w źródła wiedzy historycznej (źródła historyczne) wyznacza faktyczne granice dziedziny, które, jak na to wskażemy, mają tendencję do rozszerzania się. W XIX stuleciu historiografia, wówczas jeszcze bardzo młoda nauka, koncentrowała się na źródłach narracyjnych i dokumentach, w niewielkim stopniu sięgając po literaturę, sztukę, a tym bardziej artefakty materialne. Historycy ignorowali wreszcie (w sensie badawczym) żywych ludzi – świadków. Stąd historię określano nierzadko jako dziedzinę wiedzy zajmującą się ludzką aktywnością kulturową, od wynalezienia pisma do czasów odległych na tyle, że brakuje już ich żyjących świadków. Rewolucja metodyczna związana z powstaniem historii szkoły Annales, mikrohistorii i antropologii historycznej sprawia, że historycy zaczynają interesować się kulturą materialną, danymi ilościowymi i krajobrazem kulturowym. Kolejny przełom związany z powstaniem metodologii strukturalistycznej i poststrukturalizmu otwiera badania historyczne na kwestie wcześniej ignorowane jako źródła historyczne – dzieła literatury i sztuki, a wreszcie zabytki języka. Przyjęcie inspiracji antropologicznych funduje historię mówioną i historię współczesności. Zbiór zjawisk znajdujących się w interakcji z badaniami historycznymi rozszerza się, podobnie jak pojęcie źródła historycznego. Wspomniane tu zjawisko poszerzania się pola badawczego historii wskazuje na to, że metaforyczna definicja Blocha okazuje się zasadniczo słuszna – historia jest faktycznie nauką o człowieku w czasie (i kulturze), stąd nowe formy ludzkiej aktywności prędzej czy później znajdują odbicie w praktyce badawczej historyka. Historia znajduje się wreszcie w ciągłym metodologicznym dialogu z innymi naukami o człowieku, inspirując się ich osiągnięciami (oczywiście również będąc źródłem inspiracji). Rozwój demografii i statystyki uwrażliwił historyków na dane ilościowe. Teoria literatury, wskazująca na związek dzieła ze środowiskiem społecznym i kulturowym, pozwoliła na wykorzystanie utworów literackich jako źródeł historycznych. Konieczność dokumentowania zbrodni ludobójstwa wskazała na konieczność historycznych badań nad wydarzeniami najnowszymi i wsłuchiwanie się w relacje ich żyjących świadków. Powstanie nauk o mediach (*media studies*) i ich

dynamiczny wzrost wskazały historykom końca XX wieku metody interpretacji wytworów kultury masowej jako źródeł historycznych.

Każdy z tych przełomów metodycznych, jakie możemy zaobserwować od początku XX wieku, powołuje do życia nowe szkoły i specjalizacje historyczne, zmieniając i rozwijając ogólną dziedzinę wiedzy, jaką jest historia. Zmienność dziedziny wiedzy wiąże się zatem ze zmiennością świata – ludzkiego i kulturowego – jest to jak najbardziej zrozumiałe, skoro ten świat jest przedmiotem opisu tej dziedziny wiedzy. Trudno zatem przypuszczać, że zmienność świata, której doświadczamy od końca XX wieku, a która dokonuje się za sprawą dynamicznego rozwoju cyfrowych technik informacyjnych i cyfrowych mediów, nie wpłynie (lub już nie wpływa) na przemianę w obszarze zakresu pojęcia źródła historycznego i praktyk badawczych historiografii.

Zdarzyć się to może z kilku, dość oczywistych, powodów. Po pierwsze powstanie nowych, cyfrowych, technologii jest efektem ludzkiej aktywności (naukowej, lecz również ekonomicznej, militarnej, rozrywkowej) – zatem dziedziny historiografii zajmujące się tymi formami aktywności (odpowiednio historia nauki, historia gospodarcza, historia wojskowości) siłą rzeczy muszą zainteresować się informacją cyfrową, a także wypracować metody pozwalające na zbadanie źródeł cyfrowych. Drugi powód dotyczy tego, że od kilkudziesięciu lat coraz więcej ludzkiej aktywności (społecznej, ekonomicznej, kulturalnej, politycznej, a nawet militarnej) przenosi się do cyberprzestrzeni, zatem już teraz historycy czasów najnowszych (przełomu XX i XXI wieku) są zmuszeni do korzystania ze źródeł cyfrowych¹. Wreszcie trzecia przyczyna związana jest z aktualnym procesem cyfryzacji (digitalizacji) źródeł historycznych mających pierwotnie inny charakter (rękopisu, druku, wypowiedzi, filmu, malarstwa itp.). Historyk korzystający ze źródeł zdigitalizowanych, siłą rzeczy, zmuszony jest do wdrożenia do swojego instrumentarium badawczego metod analizy danych cyfrowych – chociażby dla wykluczenia możliwych manipulacji i fałszerstw.

Z tych trzech powodów wynikać ma, że cyfrowa rewolucja jakiej doświadczamy we współczesnym świecie wywoła analogiczny cyfrowy zwrot w historiografii², którego efektem będzie powstanie metod dostosowane konkretnie do źródeł cyfrowych, a także pewnego rodzaju „historiografii cyfrowej”³ w znaczeniu dziedziny historiografii skoncentrowanej na badaniu tych przejawów ludzkiej aktywności, które zdomowały się w cyberprzestrzeni.

Wobec tej hipotezy można przedstawić zastrzeżenie związane z odrębną definicją historii nie po prostu jako nauki o ludziach w czasie, lecz nauki, która wprawdzie zajmuje się wymienionymi wcześniej zjawiskami, lecz w specyficzny dla siebie sposób, to znaczy akcentując relacje przyczynowo-skutkowe, pojęcie genezy oraz idee *continuum* (łączości między wydarzeniami). W tym

¹ Peter Catterall, „What (if anything) Is Distinctive about Contemporary History?”, *Journal of Contemporary History* 32/4 (1997): 441–452.

² Zob. *Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. Andrzej Radomski, Radosław Bomba (Lublin: Instytut Kulturoznawstwa UMCS, 2013).

³ Niels Brügger, „When the Present Web Is Later the Past: Web Historiography, Digital History and Internet Studies”, *Historical Social Research* 37/4 (2012): 102–117.

kontekście określone typy zjawisk i tym samym potencjalnych źródeł mogą „nie pasować” do historycznego sposobu badania, nawet jeżeli dotyczą ludzkiej, społecznej i kulturowej działalności w czasie.

Celem tego artykułu jest konfrontacja dwóch współczesnych szkół naukowych, a zarazem stanowisk epistemologicznych. Pierwsze stanowisko to szkoła „historii cyfrowości” Nielsa Brüggera⁴, która reprezentuje pogląd o dokonywaniu się obecnie „zwrotu cyfrowego” w historii, którego efektem będzie powstanie różnych form cyfrowej historiografii zbudowanych na bazie już istniejącej tradycji badań w świecie zjawisk cyfrowych, co otwiera zapotrzebowanie na nowe ujęcie źródła historycznego obejmujące również fenomeny cyfrowe oraz przede wszystkim wypracowanie metod pracy z takim źródłem⁵. Druga to szkoła „archeologii mediów” Friedricha Kittlera i Wolfganga Ernsta, w której wskazuje się na generalne problemy, jakie ma nauka historyczna z badaniem wszelkiego rodzaju mediów nietekstualnych (zatem również muzyki i filmu), a także proponuje nowe autorskie podejście mające wypełnić tę lukę. Metody archeologii mediów opierają się na wcześniejszej tradycji badań historycznych, filozoficznych i kulturoznawczych i nie dotyczą jedynie mediów cyfrowych. Do tradycji, z której czerpią archeolodzy mediów, można zaliczyć między innymi Friedricha Nietzschego, Waltera Benjamina, Michela Foucaulta. Szkoły te (historii cyfrowości i archeologii mediów) stanowią dla siebie, jak zamierzamy to wykazać, nie tyle alternatywę, co uzupełnienie, gdyż operują na różnych poziomach epistemologicznych. O ile historia cyfrowości skupia się rozwiązywaniu praktycznych problemów związanych z archiwizacją i krytyką źródeł cyfrowych, o tyle archeologia mediów buduje szeroką perspektywę, z której media cyfrowe możemy odnieść do wcześniejszych mediów, mając możliwość lepszego zrozumienia ich roli w kulturze i powiązań z innymi obecnymi w niej fenomenami.

2. HISTORIA CYFROWOŚCI – PRAKTYKA BADAWCZA I POSZUKIWANIE UJĘĆ TEORETYCZNYCH

W szerokim zakresie problem „cyfrowości” w badaniach historycznych wprowadzony został w 1994 roku wraz założeniem przez amerykańskiego historyka Roya Rosenzweiga instytucji Center for History and New Media.

⁴ Badacz ten posługuje się zasadniczo dwoma terminami – *Web History* oraz *Web-minded Historiography* (lub w skrócie *Web Historiography*), które to mogą służyć na określenie dyskursu. Nie są one równoznaczne z *digital history*, choć współdzielą z nią metody badań cyfrowych oraz ich narzędzia. Szerzej o znaczeniu tych terminów w następnych akapitach. Idem, „Web History and the Web as a Historical Source”, *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 9/2 (2012): 316–325; idem, „Web historiography and Internet Studies: Challenges and perspectives”, *New Media and Society* 15/5 (2012): 752–764.

⁵ Idem, „The Archived Website and Website Philology: A New Type of Historical Document?”, *Nordicom Review* 29/2 (2008): 155–175.

Badacz ten, który zinstytucjonalizował dyskurs historii cyfrowej⁶ (*digital history*), rozszerza użytkowanie narzędzi cyfrowych o powstałą wówczas niedawno *World Wide Web*. Rosezweig⁷, wywodząc się z tradycji stosowania cyfrowych narzędzi do “tradycyjnych” i “analogowych” źródeł, postrzega *Web* jako miejsce realizowania się badań historycznych, tak zwaną *Digital Academia*⁸. Operowanie takimi narzędziami nie stworzyło jeszcze odrębnej refleksji nad metodyką pracy, materiał badawczy wydawał się być tym samym, choć w nieco mniej namacalnej formie. Zwrócenie uwagi na *Web* jako miejsce funkcjonowania dokumentów, ich udostępniania, staje się przyczynkiem do szerszego spojrzenia na techniczno-cyfrowy aspekt źródeł. Stworzyło to pierwszy fundament historiografii cyfrowej, czyli zorientowanie na nowe narzędzia oraz digitalizację materiału badawczego, a co równie ważne, jego szerokie udostępnianie⁹.

Wraz z postępującym usieciowieniem społeczeństwa badacze stanęli przed problemem analizowania materiału, który nie ma swojej „pierwotnej” materialnej (analogowej) formy. Co interesujące, problem ten w szerokim zakresie dotyczył z początku wszystkich nauk, choć to historycy zwrócili większą uwagę na refleksję wobec stosowanych metod i statusu źródła. Pierwsze strony internetowe przypominały tablice ogłoszeń, a swoim układem i nieraz zawartością znane z wersji analogowej gazety. Stąd pierwsze próby badań, idąc tropem filologów, stosowały metody wcześniej istniejące, nie uwypuklając specyfiki nowego medium¹⁰. Dopiero zainteresowanie innych nauk „nowymi” zjawiskami społecznymi, specyficznymi dla nowej formy, sprawiły, iż zaczęto szerzej zastanawiać się nad tym, jak cyfrowość wpływa na badania zarówno od strony empirycznej (metody pozyskiwania i analizowania źródeł), jak i teoretycznej (zaczęto zauważać specyfikę nowego medium). Wówczas nastąpił rozwój *digital history* w stronę „historii sieciowości” oraz „historii sieci” (odpowiednio *Web History* oraz *History of the Web*¹¹).

Tym, co stanowi genezę rozważań prowadzonych w ramach dyskursu *Web History*, jest niewątpliwie wyzwanie techniczne związane z „nową” formą materiału badawczego, a także specyficzne zjawiska społeczne będące jego

⁶ Zob. Roy Rosenzweig Center for History and New Media <https://rrchnm.org/our-story/> [dostęp online: 13.04.2020]. Instytucja ta wydaje również własne czasopismo naukowe, które po dziś dzień jest tematycznie skoncentrowane na wykorzystaniu narzędzi cyfrowych w badaniu historii przedcyfrowej, por. strona czasopisma *Current Research in Digital History* <https://crdh.rrchnm.org/> [dostęp online: 13.04.2020].

⁷ Roy Rosenzweig, Daniel Cohen, *Digital history a guide to gathering, preserving and presenting the past on the web* (2006) <http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/> (dostęp online: 13.04.2020).

⁸ Miejsce wymiany myśli, publikowania, stosowania narzędzi do zdigitalizowanych źródeł oraz dostępu do źródeł w formie archiwów cyfrowych por.: Brügger, „When the present web”, 105.

⁹ Roy Rosenzweig, „Can History Be Open Source? Wikipedia and the Future of the Past”, *Journal of American History* 93/1 (2006): 117–146.

¹⁰ Brügger, „The Archived Website and Website Philology”.

¹¹ W odróżnieniu od *History Web* oznaczający tę część *Webu*, która tematycznie dotyczy „Historii” tj. blogi i fora poświęcone badaniom historycznym, czy archiwa udostępniające zdigitalizowane materiały.

konsekwencją. Mogłoby się zatem wydawać, iż początkowo problem cyfrowości zostanie zamknięty w ramach źródłoznawstwa, gdzie dostosowano by podniesione kwestie do istniejącej tradycji badawczej. Kwestie technicznej strony materiału badawczego zostały poszerzone nie tylko o zakres studiów nad medium, w ramach którego są wytwarzane i funkcjonują, ale także o szereg perspektyw badawczych związanych z używaniem narzędzi badawczych (w myśl zasady „cyfrowe materiały wymagają cyfrowych narzędzi”¹²). Cyfrowość materiału stwarza szereg problemów metodologicznych, których rozwiązanie stanowi główne zagadnienie dyskursu, jeśli chodzi o jego „historyzację”.

Duński badacz Niels Brügger, wprowadzając historyczny aspekt pojmowania (cyfrowego) materiału badawczego, dzieli go na trzy kategorie: materiał zdigitalizowany, materiał *born-digital* oraz *reborn-digital*, rozumiany tu jako zarchiwizowane (najczęściej w ramach archiwów *webu*) pierwsze oraz zwłaszcza te drugie materiały¹³. W swoich rozważaniach Brügger określa proces powstania danego artefaktu podobnie jak w ujęciu medioznawczym (*born-digital source*). Zdaje się on jednak rozróżniać pojęcie *source* w ujęciu badań historycznych¹⁴ od medioznawczego *source* jako źródła informacji (mimo iż nie deklaruje tego wprost), gdzie określenie *born-digital* uwypukla techniczną stronę artefaktu. W konstruowaniu tego podziału stawia on nacisk na umyślne i celowe zabiegi badacza (archiwizatora¹⁵) jako element kluczowy. Z podziału ogólnego, determinowanego przez proces twórczy, nastąpiło naturalne przejście do bardziej szczegółowych problemów. Z racji tego, iż najbardziej dojrzałą formą w dyskursie *Web History* stały się rozważania nad (chronologicznie pierwszym) *Web 1.0*, centralnym obiektem zainteresowania są tak zwane strony internetowe.

Drugi problem, poniekąd również związany z definiowaniem pola badawczego, dotyczy podejmowanych problemów badawczych, a w zasadzie dominującego u zarania poprzedniej dekady pytania, czym ma być nowa, rodząca się dziedzina badań¹⁶. Debatę tę ówczesnie podsumował właśnie Niels Brügger¹⁷, próbując znaleźć niejako drogę środka. Z jednej strony początkowe tendencje¹⁸ kierowały dyskurs w stronę koncepcji *Digital Academia*. W ramach

¹² Idem, „When the Present Web”, 104.

¹³ Ibid., 104; idem, „Understanding the Archived Web as a Historical Source”, w: *The SAGE Handbook of Web History*, red. Niels Brügger, Ian Milligan (Londyn: SAGE Publications Ltd 2019), 16–29; idem, *The Archived Web. Doing History in the Digital Age* (Londyn: The MIT Press, 2018), 21–23, 103–104.

¹⁴ Idem, „Web History, an Emerging Field of Study”, w: *Web History*, red. Niels Brügger (Nowy York: Peter Lang, 2010), 4–8; idem, *Web History and the Web as Historical Source*; idem, „When Present Web”, 107.

¹⁵ Idem, „When Present Web”, 107–109; idem, „Understanding the Archived Web as a Historical Source”, 20–21; idem, *The Archived Web*, 73–76.

¹⁶ Jane Winters, „Digital History”, w: *Debating New Approaches to History*, red. Marek Tamm, Peter Burke (Londyn: Bloomsbury Academic, 2018), 277–289; Niels Brügger, „Web History, an Emerging Field of Study”, 8–13.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Rosenzweig, Cohen, *Digital history a guide to gathering*.

tego ujęcia Internet miałby być miejscem (przestrzenią) dzielenia się wiedzą oraz utrwalania i rozpowszechniania źródeł historycznych w formie cyfrowej, umożliwiającej stosowanie nowych metod komputerowej analizy¹⁹. Inny kierunek uprawiania badań został wskazany przez rozwinięte już pola badawcze z innych dyscyplin, które podjęły temat w ramach *Internet Studies*²⁰. Badania skupione wokół politologii czy medioznawstwa potrzebowały tła i kontekstu do swoich rozważań w postaci historycznego rysu medium, w ramach którego odbywały się analizowane przez nie procesy. W ten sposób zaczęła wykształcać się poddziedzina znana jako *history of the Web*, w ramach której rozwija się historiografia techniki, mediów czy biografistyka osób związanych z branżą²¹. Takie postrzeganie pola badawczego wpisywałoby historię cyfrową zorientowaną na badania nad Internetem w istniejące już dyskursy badawcze oraz ich tradycje teoretyczne i metodologiczne. Trzecim nurtem, za którym postuluje Brügger, jest *web-minded historiography*²², która koncentrowałaby się na roli i wpływie *Webu* na społeczeństwo. Dysponowałaby własną metodologią oraz teorią, stając się swoistą synergią *digital history* oraz *Internet Studies*. Brügger wskazuje przy tym, iż historia *Webu* jest potrzebna przy podejmowaniu się studiów historycznych nad *Webem*, aby móc zrozumieć jego specyfikę. Duński badacz podkreśla tu problem traktowania tych badań jako *historycznych*, dokonując znaczącej dystynkcji w badaniach nad *Webem* przeszłości²³. Tym, co decyduje o przynależności danego badania do dyskursu historiograficznego, jest decyzja badacza oraz pytania badawcze stawiane danemu problemowi. Są to pytania o zmienność w czasie (co się stało, zmieniło i istniało), powiązany z tym problem genezy (przyczyny procesów i wydarzeń) oraz odniesienie problemu historycznego do jego wpływu na współczesność. Zatem to działania badacza, kiedy przekształca on umyślnie „przeszłość” w „historię”, są czynnikiem decydującym, a nie sam fakt zajmowania się materiałem „przeszłości”.

Mając na uwadze powyższe zastrzeżenia, chcielibyśmy dokonać pewnej systematyzacji na podstawie omawianej przez nas literatury. Do nadrzędnych pojęć/dyskursów należą kolejno *digital humanities* oraz *Internet studies*. Humanistyka cyfrowa jest tym odgałęzieniem, które podejmuje cyfrowość na dwa sposoby – jako pole badań nad nowymi zjawiskami oraz jako narzędzie do badań nad tymi już istniejącymi w nurcie. Badania nad Internetem są interdyscyplinarną dziedziną łączącą grę nauk ścisłych (*computational science*), nauk społecznych (*computational social science*) oraz humanistyki

¹⁹ Ibid.

²⁰ *The Oxford Handbook of Internet Studies*, red. William H. Dutton (Oxford: Oxford University Press, 2013), 640.

²¹ Brügger, „Web History, an Emerging Field of Study”, w: *Web History*, pod red. Niels Brügger, Nowy York 2010, s. 8–13

²² Idem, „When the Present Web”.

²³ W tym rozumieniu to badacz decyduje, czy jego badania będą miały wymiar historyczny czy nie. Brügger wskazuje tu także na podejście metodologiczne opierające się na stawianiu właściwych pytań materiałowi badawczemu tak, aby uwypuklić *continuum* przeszłość-teraźniejszość. Zob. Brügger, „Web History, an Emerging Field of Study”, 5–6.

(część pola humanistyki cyfrowej). W ramach humanistyki cyfrowej mamy do czynienia z historią cyfrową, która dzieli się obecnie na dwa obszary połączone wspólnymi narzędziami badawczymi – stosująca narzędzia cyfrowe do badania artefaktów istniejących pierwotnie „niecyfrowo” (materiał zdigitalizowany według nomenklatury Brüggera) oraz te prace skupiające się na materiale powstałym pierwotnie w formie cyfrowej (*born-digital*), co pokrywa się z częścią pola *Internet Studies*.

Problem podjęty w niniejszym artykule odnosi się do tego drugiego, wyłaniającego się pola badawczego, chcemy bowiem odpowiedzieć na pytanie, czy jest to już ukonstytuowana w pełni dziedzina, czy też nadal mamy do czynienia, jak dekadę temu, z rozproszonym korpusem prac historiograficznych.

Przesłanką za tym, iż mówimy o ukonstytuowanej dyscyplinie, jest niewątpliwie naukowa działalność Nielsa Brüggera²⁴ i autorów z nim współtworzących, którzy dokonują systematyzacji badań oraz tworzą zręby metodologicznego *know-how* w pracy nad archiwizacją *Webu*²⁵. Tym, co wyróżnia środowisko wokół nich skupione, jest to, iż nie tylko prowadzą badania empiryczne, ale równocześnie z nimi dokonują meta-refleksji nad metodami badań (głównie problem archiwizacji *Webu*, narzędzi i strategii) oraz problemami dotyczącymi samego przedmiotu badania, czyli materiału, jakim jest Web i jego zarchiwizowana treść. Autorefleksja badawcza tego środowiska dotyczy również umiejscowienia go w szerokim dyskursie, czego owocem są prace historiograficzne dotyczące stanu badań historycznych nad *Webem* i jego historią. Niemniej, jak każde inne kiełkujące pole badawcze, także to nie jest wolne od wewnętrznych problemów i zastrzeżeń. Ani Niels Brügger, ani badacze, którymi się inspiruje, nie są *stricte* historykami w klasycznym rozumieniu, to jest nie posiadają wykształcenia z obszaru studiów historycznych. O ile nie jest to rzecz dyskryminująca *per se*, o tyle następstwa tego mogą już wśród historyków, zwłaszcza metodologów, budzić pewne zastrzeżenia. Chociaż do kwestii empirycznej badań, związanej z faktografią czy działaniami archiwizacyjnymi, wątpliwości nie ma, to zastanawiające wydają się krótsze fragmenty, w których autorzy mogą stać niejako obok obecnego stanu dyskursu metodologicznego. Kwestię tę uwypuklają rozważania nad statusem materiału badawczego traktowanego jako „źródło historyczne” i jego znaczeniem dla historiografii. Bogaty i długi nurt rozważań, zwłaszcza w polskiej historiografii (choćby liczne i znane na świecie prace Jerzego Topolskiego), nie jest powiązywany nie tyle z badaniami podstawowymi, ile z założeniami teoretycznymi historii cyfrowej. W 2010 roku Niels Brügger pisał, iż „przeszłość to ślady, jakie ludzkie i nieludzkie aktywności i wydarzenia pozostawiają po sobie, a historia to dyscyplina akademicka rekonstruująca te aktywności i wydarzenia na podstawie uważnej i krytycznej ewaluacji dostępnych śladów”²⁶. Dalej autor

²⁴ Według danych z Google Scholar sam Niels Brügger posiada ponad 1300 cytowań. <https://scholar.google.dk/citations?user=EEdaLscAAAAJhl=en> [dostęp online: 13.04.2020].

²⁵ Idem, *Archived Web*, 73–92; idem, „Web Archiving – Between Past, Present, and Future”, w: *The Handbook of Internet Studies*, red. Mia Consalvo, Charles Ess (Oxford: Wiley-Blackwell, 2011), 24–42.

rozwija swoją myśl, inspirując się medioznawcą (*sic!*) Benjaminem Petersem²⁷, mówiąc, „przeszłość jest właśnie tam i nam – w terażniejszości – często objawia się jako nic, tylko bezsensownie przypadkowe i mylące ślady, które historyk musi złożyć razem w spójną narrację o przeszłości” i „w tym sensie historia i opowieść są ze sobą ściśle powiązane, gdyż historia jest naukowo zakotwiczoną opowieścią o niemych śladach z przeszłości – opowiedzianą przy ich pomocy. Historycy opowiadają historie, przeszłość – nie”²⁸. Z tych pozycji autor wychodzi dalej, prezentując swoją wizję znaczenia „śladów” i „opowieści” dla współczesnej historiografii: „Jednakże, mimo iż historia zajmuje się przeszłością, pisanie historii jest zawsze już zakotwiczone w terażniejszości jej powstawania i naznaczone przez nią. Historycy pytają, dlaczego te ślady z przeszłości są istotne i powiązane z tym konkretnym momentem w czasie w terażniejszości”²⁹. Brügger wprost nie odwołuje się do konkretnych prac teoretycznych, jednakże widać tu pewne podobieństwa do koncepcji narratywizmu Haydena White’a³⁰, kiedy łączy się historiografię z opowieścią. Zastanowić się także należy, czy nie byłoby nadinterpretacją doszukiwanie się tu schematów myślowych obecnych w rozważaniach Gerarda Labudy³¹, kiedy Brügger mówi o „śladach” i „rekonstrukcji” aktywności i wydarzeń za pomocą tychże. Problem postrzegania źródła wyłania się również z proponowanej systematyzacji, co tyczy się materiałów *born-digital* oraz *re-born digital*. W ujęciu Brüggera *Web* jest sam w sobie źródłem historycznym, a jego zarchiwizowana część – szczególną wersją źródła³². Niezależnie od tego, czy archiwizowane są strony internetowe, czy informacje z mediów społecznościowych, powstaje problem, z którym nauki historyczne wcześniej nie miały styczności. Do przeprowadzania badań dokonuje się ekstrakcji materiału, przez co zostaje on poddany transformacji (w zależności od narzędzi i strategii archiwizacji może on mniej lub bardziej przypominać materiał pierwotny) i w końcu zabiegi archiwizatora skutkują powstaniem „nowego źródła”. W obecnym dyskursie nad źródłem historycznym dominuje koncepcja Jerzego Topolskiego z podziałem na źródła potencjalne i efektywne, rozwinięta przez Wojciecha Wrzosa, który wprowadza podział na artefakty i źródła historyczne³³. Tym, co

²⁶ Tłumaczenie własne za Brügger, „Web History, an Emerging Field of Study”, 4–6.

²⁷ Benjamin Peters, „And lead us not into thinking the new is new: a bibliographic case for new media history”, *New Media and Society* 11/1–2 (2009): 13–30.

²⁸ Brügger, „Web History, an Emerging Field of Study”, 4–5.

²⁹ *Ibid.*

³⁰ Hayden White, *Poetyka pisarstwa historycznego*, red. Ewa Domańska, Marek Wilczyński (Kraków: Universitas, 2000).

³¹ Gerard Labuda, *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych z Posłowie* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010).

³² Brügger, „When the Present Web”, 103. Szerzej o kwestii archiwizacji zob. Adrian Trzoss, Wiktor Werner, „Problemy i wyzwania związane z badaniem i archiwizacją aktywności instytucji publicznych w mediach społecznościowych”, w: *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Pogranicza Archiwistyki*, t. 6. (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019): 215–228.

³³ Jerzy Topolski, *Metodologia historii* (Warszawa: PWN, 1973), 342–354; Wojciech Wrzosek, „Źródła historyczne jako alibi realistyczne historyka”, w: *Historyk wobec źródeł*.

różnicuje materiał „analogowy” (a nawet zdigitalizowany) od problemu *born-digital* i *reborn-digital* jest fakt, iż w przypadku badania tych pierwszych historyk nie dokonuje modelowania materiału badawczego. Opracowanie źródła i wyłonienie z niego zdań bazowych służących dalszej analizie nie jest tożsame z procesem archiwizacji cyfrowej i dalszego przetwarzania materiału. To, co jest w archiwach *Webu* czy to, co indywidualny badacz podda archiwizacji (na przykład w przypadku mediów społecznościowych) nie tylko nie jest tym, co realnie funkcjonuje³⁴, ale także stosowanie różnych narzędzi i strategii archiwizacji skutkuje powstawaniem nowych i różnych od siebie materiałów *reborn-digital*, co oczywiście rzutuje później na proces wnioskowania – przy różnym materiale dwóch badaczy może dojść do dwóch różnych konkluzji.

Jak już zostało wspomniane, mimo nawoływania do większej teoretycznej refleksji, nurt *Web History*, jak i sama *web-minded historiography* nie charakteryzują się takową ani nie nawiązują swoimi przemyśleniami do długiej tradycji badawczej historii. Aby takowej dokonać, warto przyjrzeć się procesowi badania empirycznego proponowanego przez Nielsa Brüggera. Na pierwsze miejsce wysuwają się rozważania nad doбором odpowiednich narzędzi archiwizujących. Duża część tych dyskusji opiera się na znajomości technikaliów, które chociaż rzutują na modelowanie materiału *re-born digital*, to pozostają nadal w gestii wąskiej grupy specjalistów. To, co jest istotne, to jakie efekty dają dane narzędzia i strategie ich stosowania. Kwestia ta rozbija się o dwa zasadnicze elementy: co jest poddane archiwizacji oraz sam proces archiwizacji (od strony teoretycznej). Oba w konsekwencji prowadzą do tego, jak udostępniany będzie w archiwach sieciowych materiał i jak należy go postrzegać. Po pierwsze, Brügger zwraca uwagę, iż mamy do czynienia z pięcioma poziomami analitycznymi obiektów w sieci: *web element* (np. zdjęcie bądź video na danej stronie), *web page* (rzeczona pojedyncza strona, np. *home page*, na którą składają się *web elements*), *website* (połączone *web page*), *web sphere* (dana część sieci, połączone hiperlinkami *websites*, gdzie dokonują się procesy i wydarzenia) oraz wreszcie całość *webu* (z całością fenomenów i treści)³⁵. Rzutuje to oczywiście na dobór odpowiedniej strategii badawczej w ramach procesu archiwizacyjnego. Przede wszystkim Brügger podkreśla, iż to, co jest efektem działań archiwizatora, jest swoistą rekonstrukcją, choć nie w skali 1:1. Poszczególne elementy są dekonstruowane i składane z powrotem, czasem tracąc część treści, przez co są unikalną wersją oryginału realnie funkcjonującego, niekompletną i odpowiadającą momentowi w czasie na chwilę archiwizacji; jest to aktywny proces tworzenia źródła, które nie istniało przed podjęciem aktu archiwizacji³⁶. Tworzy to oczywisty problem – to, z czym będzie obcował kolejny badacz, będzie zależało od intencji archiwizatora, które

Historiografia klasyczna i nowe propozycje metodologiczne, red. Jolanta Kolbuszewska, Rafał Stobiecki (Łódź: Ibidem, 2010), 23–38.

³⁴ Trzoss, Werner, „Problemy i wyzwania”, 226–228.

³⁵ Brügger, „When the Present Web”, 111–114.

³⁶ Idem, „Web History, an Emerging Field of Study”, 6–7.

niekoniecznie muszą być tożsame. Analogiczny problem dotyczy aspektu temporalności. To, co archiwizowane było w danym czasie, niekoniecznie musi pokrywać się z okresem pożądanym przez innych badaczy. Jest to podwójnie problematyczne, biorąc pod uwagę, iż to, co jest w sieci, podlega ciągłym przemianom, poszczególne poziomy analityczne mogą się różnić w czasie, choć mówimy teoretycznie o „tym samym” obiekcie. Jak twierdzi Brügger, w przypadku sieci „teraźniejszość ciągle staje się przeszłością”³⁷. Ponadto proces archiwizacyjny w ramach danego projektu może być rozłożony w czasie, a zatem poszczególne poziomy analityczne potencjalnie mogą pochodzić z różnych okresów, co tworzy swoisty *patchwork*, potwierdzając tezę duńskiego badacza o tworzeniu nowego źródła (*re-born digital*)³⁸.

Kontynuując wątek problemów empirycznych, podjęto kwestię ograniczeń technicznych, a także logistycznych. Złożoność sieci wciąż postępuje, strony mają coraz większą głębokość i szerokość. Problem wertykalności i horyzontalności w procesie archiwizacyjnym stawia badacza przed dylematem, jak daleko sięgnąć z archiwizowaniem? Obecny stan technologii nie pozwala na zachowanie wszystkiego, pozostaje też problem optymalizacji stosunku czasu do efektów. Strony również różnią się między sobą stylem i formą (czyli szablonami), niektóre elementy są niedostępne bądź niemożliwe do pobrania (problem filmów na stronach). Tu Brügger wskazuje na kwestię pośredniości dowodu – możemy mieć dostęp do łącza lub inne materiały wskazujące, iż istniała bądź istnieje rzecz, która nie znalazła się w stanie końcowym *reborn-digital*³⁹.

Istotność myśli prowadzonej w ramach nurtu Nielsa Brüggera sprowadza się do kwestii empirycznych, które w oczywisty sposób rzutują na dalsze problemy teoretyczne. Stąd zapoczątkowany przez niego namysł metodologiczny nad procesem archiwizacji mocno osadzony jest w sferze technicznej oraz metodycznej. Wyjaśniać to może po części brak zainteresowania istniejącymi już wieloletnimi tradycjami badawczymi, które mogłyby wspomóc rozwiązanie choć części tych dylematów.

Jak już zaznaczono, badania prowadzone w nurcie Nielsa Brüggera skupiają się głównie na *Web 1.0*, a zatem stronach internetowych. Nieco odmiennie rzecz ma się oczywiście w przypadku *Web 2.0*, czyli mediów społecznościowych⁴⁰. Aby uwypuklić różnice między oboma oraz charakterem ich materiału badawczego warto zacząć od zaznaczenia, iż przede wszystkim media społecznościowe oferują (w większości przypadków) możliwość pobierania danych za pomocą swoich serwerów API⁴¹. To oczywiście rzutuje nie tylko na to, w jaki sposób będą pobierane informacje (API umożliwiają ten sam zestaw metod dla wszystkich badaczy, pozwalając teoretycznie na pobranie tych samych danych

³⁷ Idem, „When the Present Web”, 107.

³⁸ Ibid., 109.

³⁹ Ibid., 114.

⁴⁰ Zob. Trzoss, Werner, „Problemy i wyzwania”, 215–228.

⁴¹ Np. <https://developers.google.com/youtube/v3>; <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/>; <https://developer.twitter.com/en/docs> (dostęp online: 20.02.2020).

w tej samej formie każdemu), ale także na to, jakie dane będzie można otrzymać. Jest to obecnie sporym wyzwaniem dla naukowców ze względu na to, iż dotyczy to materiałów przechowywanych przez prywatne firmy.

3. ARCHEOLOGIA MEDIÓW

Archeologię mediów możemy uznać za dyscyplinę paralelną do historii idei, czy też historii mediów. Paralelność polega tutaj na zajmowaniu się podobnym zbiorem zjawisk, lecz przy różnych założeniach teoretycznych i metodycznych. Sam termin „archeologia mediów” nawiązuje do myśli francuskiego historyka i filozofa Michela Foucaulta. Archeologia mediów poprzez nawiązanie do „archeologii wiedzy” oznaczać ma badanie formowanego przez dane medium dyskursu w jego archiwalnej (dostępnej w kulturze) postaci⁴². Koncepcję metodologiczną Michela Foucaulta podejmuje niemiecki badacz Friedrich Kittler, którego interesuje specyfika dyskursów tworzonych przez określone typy mediów. W swoich badaniach śledzi on, w jaki sposób urządzenia takie jak maszyna do pisania, gramofon, kinematograf i wreszcie komputer zmieniają sposób generowania informacji i stają się narzędziami kreowania dyskursu, narzędziami formowania kultury⁴³. Istotnym elementem omawianej koncepcji jest sama definicja „medium”, nieograniczona do zjawisk standardowo za takie uważanych. Dla Kittlera nie tylko teksty, zapisy audio-, video- i multi-medialne są medium, lecz również wiele innych zjawisk, których właściwością jest zdolność do przekazywania i tworzenia informacji. Medium są zatem pieniądze, dzięki którym niepowiązane wcześniej zjawiska łączą się w system wymiany. Medium jest również sposób organizacji przestrzeni – jakim jest na przykład miasto swoją strukturą pełniące także funkcje informacyjne, na przykład w zakresie informowania obywateli i przyjezdnych, jaka jest hierarchia autorytetów i władzy (wystarczy sobie przypomnieć usytuowanie zamku, katedry i rynku w miastach średnio-wiecznych czy urzędów, sądów, uniwersytetów w miastach nowożytnych)⁴⁴.

Kittler w swoich badaniach koncentruje się na strukturalnych zależnościach między mediami a instytucjami kultury wykorzystującymi ich funkcjonowanie, nie skupiając się przy tym na rozważaniach o charakterze przyczynowo-skutkowym, lecz również całkowicie ich nie unikając. Przykładem mogą być studia nad radiem, w których analizuje synchroniczność jego cywilnego wykorzystywania dla rozrywki, edukacji i propagandy oraz militarne wykorzystania emisji fal radiowych do komunikacji między oddziałami, usta-

⁴² Por. Michel Foucault, *Aesthetics, Method, and Epistemology. Essentials Works by Michel Foucault 1954–1984*, red. James D. Faubion, Paul Rabinow (New York: New Press, 1998) 289–291; por. także Eric Kluitenberg, „On the Archaeology of Imaginary Media”, w: *Media Archaeology. Approaches, Applications, and Implications*, pod red. Erkki Huhtamo, Jussi Parikka (Berkeley: University of California Press, 2011), 48–69.

⁴³ Por. Jussi Parikka, *What is Media Archaeology?* (London: Polity Press, 2012), 5–12.

⁴⁴ Por. Friedrich A. Kittler, *The Truth of the Technological World. The Essays on the Genealogy of Presence* (Stanford: Stanford University Press, 2013), 138–150.

lania pozycji samolotów wojskowych oraz ich celów. Synchronia cywilnego i wojskowego użytku z technologii może u historyka mediów prowokować do wniosków o charakterze: „wynalezienie radia spowodowało...”, natomiast dla archeologa mediów Friedricha Kittlera oznacza, że radio (jako technologia) znajduje się w tej samej strukturze zjawisk, co wojna o zasięgu światowym, czy też, że ten wynalazek stwarza określone możliwości wykorzystania zarówno dla przesyłania na odległość muzyki oraz audycji informacyjnych, jak i synchronizowania ruchów wojsk⁴⁵.

Wreszcie, o ile historia kultury i historia mediów interesują się głównie *continuum* przekazywanej treści w różnych kontekstach medialnych, to archeologia mediów skupia się na medium jako fenomenie, na jego właściwościach związanych wprawdzie ze zdolnością do generowania różnorodnych przekazów, lecz do tych przekazów nieredukowalnego. Wolfgang Ernst, współczesny „archeolog mediów” wskazuje tutaj przykład niesławnego niemieckiego modelu odbiornika radiowego ‘Volksempfänger’⁴⁶, produkowanego masowo i wykorzystywanego w czasach III Rzeszy do rozpowszechniania nazistowskiej propagandy – jego trwała konstrukcja pozwala dobrze zachowanym egzemplarzom działać jeszcze obecnie i tym samym przekazywać treści diametralnie różne. Jego funkcjonowanie w 1940 i w 2010 opiera się na tych samych zasadach technologicznych⁴⁷, lecz jego historyczny sens jest zupełnie różny z powodu całkowicie innego kontekstu. Archeolog mediów analizować ma zatem swoistość urządzenia, abstrahując od znaczenia przekazywanej przez to urządzenie informacji, co jest zagadnieniem zasadniczej wagi dla historyka. Dla niego wiodące kategorie analizy to wpływ medium na przekazywaną treść – to, jak dane medium wzmacnia bądź osłabia przekaz o określonej wymowie, jego istotne z perspektywy historycznych procesów rozwoju kultury i społeczeństwa cechy. Archeolog mediów szuka swoistych dla danego medium właściwości kreowania informacji – właściwości związanych z samym medium, a nie jego ułożeniem w dziejach wykorzystaniem. Taką cechą może być zdolność do wiązania czasu i przestrzeni, jakie dokonuje się nowym medium, którym jest gra video (komputerowa). Gra rozwija się w czasie, lecz równocześnie w komputerowo symulowanej przestrzeni. Narracja fabuły, zmienność generowanych wewnątrz gry wydarzeń zajmują miejsce w określonej przestrzeni, wiążąc ją z momentem narracyjnym. Pod tym względem gra komputerowa stanowi narracyjny „powrót” do tradycji antycznej, w której bohater (pierwowzorem jest Odys) odkrywał siebie w drodze⁴⁸. To powiązanie narracji i przestrzeni zrywa ponadto tradycyjną dychotomię zauważoną przez romantycznego teoretyka sztuki Gottholda Ephraima Lessinga, który w eseju

⁴⁵ Por. Friedrich A. Kittler, *Gramophone, Film, Typewriter* (Stanford: Stanford University Press, 1999), 96–108.

⁴⁶ Por. Wolfgang Ernst, Jussi Parikka, *Digital Memory and the Archive* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013), 55–59.

⁴⁷ Z uwzględnieniem takiego aspektu jak częstotliwości radiowe, które ten i wszystkie inne radiodbiorniki wyprodukowane przed II wojną światową obsługują – przyp. W.W.

⁴⁸ *Ibid.*, 156.

Laokoon wskazywał na rozbieżność zachodzącą w zmysłach odbiorcy między literaturą, realizującą się w przeżywanym przez odbiorcę upływie czasu, a malarstwem i rzeźbą ufundowanymi na odczuciu przestrzeni⁴⁹. Archeologia mediów nie jest zatem ich fenomenologią zupełnie odrzucającą kontekst użytkownik-urządzenie, nie zajmuje się urządzeniem samym, bez użytkownika. Jednak omawiana tu analiza nie skupia się na uwikłaniach treści przekazu, lecz na trwałych (niezależnych od treści) cechach związanych z przedmiotową zdolnością do kreowania przekazów – technoepistemologicznym impulsem zmieniającym rzeczywistość przy pomocy tworzenia informacji⁵⁰.

Historyk badający media szuka relacji przyczynowo-skutkowej, szuka *continuum*. Jako adepta Klio interesuje go proces przechodzenia przekazu kulturowego z medium do medium: opowieść Homera z tradycji ustnej przechodzi do świata pisma, następnie druku, zapisu dźwiękowego, podlega adaptacji na potrzeby słuchowiska i filmu. Zmienia się i ewoluuje, lecz pewne jej elementy podtrzymują historyczne *continuum* przekazywania treści w różnych mediach. Archeolog mediów widzi, jak różne media powołują do życia przekaz fundamentalnie odrębny od tego, który jest wykreowany w innym medium. Iliada mówiona jest czymś innym niż zapisana i jeszcze czymś innym niż wydrukowana książka z napisem „Iliada” na stronie tytułowej. Są to niepodobne do siebie przekazy mające odrębne strukturalne cechy. Każde medium powołuje do życia odrębną informacyjną rzeczywistość. Zjawisko remediacji, czyli przejmowania informacji wykreowanej w jednym medium przez inne, nie jest historycznym *continuum*, lecz jego przeciwieństwem – aktem zerwania ciągłości, tworzeniem nowej jakości odmiennej od świata zastanego. Wynalezienie fotografii zmienia postrzeganie czasu, sfotografowani bohaterowie wydarzeń historycznych są dla nas kimś innym niż bohaterowie przedstawieni na rysunkach i obrazach. Fonograf i technologia tworzenia zapisu dźwiękowego zamykają okres niemej historii tworzonej na podstawie dokumentów, tekstów i obrazów – świata, który może być oglądany, lecz który nie oddziałuje na zmysł słuchu. Powstaje nowa rzeczywistość, w której wydarzenia historyczne grzmiały, rozbrzmiewają, mówią, śpiewają, są źródłem hałasu, wrzasku, szeptu...

Rewolucja cyfrowa, z perspektywy archeologii mediów (podobnie jak wcześniejsze rewolucje: pisma, druku, fotografii, zapisu dźwiękowego, filmu i telewizji) zmienia rzeczywistość, wprowadzając nowe reguły tworzenia i rozprzestrzeniania informacji. Reguły, które funkcjonują niezależnie od tego, jakich treści kulturowych ta informacja dotyczy. Innymi słowy wywierają wpływ na wszelką informację niezależnie od tego, jakie treści ona wyraża.

Charakterystyczne dla świata cyfrowego jest zerwanie z modelem „ostatecznej wiedzy” – modelem charakterystycznym dla świata druku, zapisu dźwiękowego i filmu – na rzecz reguły ciągłego, nieprzerwanego uzupełniania, modyfikacji, „update’u” wiedzy (a także innych zjawisk)⁵¹. Wyrazem tej reguły

⁴⁹ Ibid., 132–133, 150–152.

⁵⁰ Ibid., 73.

⁵¹ Ibid., 85.

jest nowy rodzaj publikacji – blog, z zasady zmienny, nigdy do końca dopowiedziany; nowy rodzaj encyklopedii — Wikipedia, tworzona kolektywnie, nieustannie modyfikowana i aktualizowana; wreszcie nowy rodzaj produktu, jakim jest program komputerowy — fenomen, od którego odbiorca oczekuje, by wręcz nie osiągnął ostatecznej formy, będąc ciągle rozwijanym, modyfikowanym i unowocześnianym.

Kolejną regułą charakterystyczną dla mediów cyfrowych jest automatyzacja i autonomizacja procesów związanych z powstawaniem i przekształcaniem się informacji. Przeszukiwalne bazy danych zmieniają reguły gry – wiedza nie jest już monopolem przynależnym nielicznym uczonym – staje się dostępna za sprawą automatycznych i semi-automatycznych narzędzi dla tych, którzy umieją się tymi narzędziami posługiwać. Struktura funkcjonowania wiedzy w społeczeństwie zmienia się zatem drastycznie: uczony bądź nauczyciel, który miał wcześniej z racji ekskluzywnego dostępu do informacji ukrytej w archiwach i bibliotekach informacyjną przewagę nad zwyczajnymi zjadaczami chleba, obecnie funkcjonuje w warunkach, w których każdy może weryfikować jego wypowiedzi, posługując się wyszukiwarką internetową, a za jej pomocą uzyskując dostęp do olbrzymiej ilości informacji wcześniej dostępnej głównie ekspertom. Wyszukiwarka zmienia hierarchię autorytetów (opartą na wiedzy), gdyż redukuje długotrwały proces nabywania wiedzy za pomocą studiowania licznych słowników i encyklopedii do prostej czynności wpisywania zapytań. Nie oznacza to oczywiście, że stosowanie programistycznych narzędzi zastępuje czytanie książek, lecz raczej, że dostęp do książek uwalnia się od materialnych barier, a dostęp do konkretnej informacji nie wymaga już ekstensywnego ich przeglądania. W konsekwencji powstaje nowa sytuacja kulturowa, w której nauczyciel, wykładowca czy dziennikarz są kimś innym w odbiorze społecznym, niż byli w strukturze mediów opartej na słowie drukowanym⁵².

Powyższe przykłady wskazują na to, że myślenie historyczne nie jest zupełnie obce archeologii mediów, która nie wyzbywa się refleksji o zależnościach przyczynowo-skutkowych, lecz raczej wzbogaca ją o komponent strukturalnych relacji między takimi fenomenami jak informacja, tworzące ją narzędzia oraz instytucje, a wreszcie absorbujące informację społeczeństwo.

4. PODSUMOWANIE

Współczesne zainteresowanie mediami cyfrowymi i fenomenem cyfryzacji kultury jest w pełni zrozumiałe w kontekście gwałtowności procesu migracji różnorodnych zjawisk kulturowych właśnie do cyberprzestrzeni. Refleksja nad specyfiką przekazu cyfrowego wymaga wszelako fachowych umiejętności, które zazwyczaj są trudno dostępne dla humanisty – stąd częste rozdzielanie refleksji nad fenomenami cyfrowymi na część humanistyczną, w której zagadnienia techniczne są traktowane powierzchownie, i część informatyczną

⁵² Kittler, „The Truth”, 178–194.

– słabo zakorzenioną w tradycji humanistycznej. Rozwój archeologii mediów, dyskursu jeszcze dość wewnątrznie zróżnicowanego, lecz mającego już zauważalną specyfikę, pozwala mieć nadzieję na przetrzymanie mostów między humanistyczną i techniczną stroną refleksji nad mediami cyfrowymi. Godne podkreślenia jest w przypadku archeologii mediów silne zakorzenienie badań nad mediami cyfrowymi we wcześniejszej, prominentnej refleksji nad mediami w ogóle: w koncepcjach Waltera Benjamina i szkoły frankfurckiej oraz w szczególności w koncepcji archeologii wiedzy wspomnianego Michela Foucaulta. Archeologia mediów ponadto nie zrywa z perspektywą historyczną, traktując fenomen techniczny jako (w oczywisty sposób) powiązany z kulturą i jej historycznym momentem. Tym, czym archeologia mediów różni się od historii mediów, jest jej unikanie perspektywy wyłącznie teleologicznej, a w zamian ukazanie szerokiej perspektywy powiązanych z sobą zjawisk technologicznych, społecznych oraz idei.

Historia cyfrowości, w tym momencie powiązana głównie z praktyką badawczą Nielsa Brüggera, traktuje cyfrowość jako wyjątkowy fenomen i skupia się na jego specyfice oraz jej poznawczych i badawczych konsekwencjach. Dyskurs ten coraz bardziej zdaje się rozwijać w stronę metodyki związanej ściśle z archiwizacją jako sposobem badania samym w sobie. W niewielkim stopniu zajmuje się zagadnieniem kulturowego znaczenia mediów jako takich (zatem nie tylko cyfrowych, ale i wszelkich innych) – co jest z kolei domeną archeologii mediów. Akcentowanie empirycznej strony badań wydaje się tu bezpośrednim pokłosiem wyłonienia się tego pola z historii cyfrowej, skupiającej się na stosowaniu narzędzi w ramach warsztatu źródłoznawstwa. Historia cyfrowości przyjmuje zatem perspektywę bardziej „zabiałą”, podczas gdy archeologia mediów „ptasią” – obie te szkoły badawcze znakomicie się uzupełniają w refleksji nad fenomenami cyfrowymi. Dla ich badacza istotne jest zarówno pozyskanie narzędzi badawczych pozwalających dokonać krytyki źródeł cyfrowych, jak i uzyskanie szerszej perspektywy umożliwiającej zrozumienie samego procesu generowania informacji kulturowej przez medium.

Na koniec warto nadmienić, iż refleksja naukowa zderza się z wyzwaniem generowanymi przez ciągłe przyspieszenie w rozwoju technologii internetowych oraz z samym rozwojem sieci WWW. Obecnie olbrzymim wyzwaniem dla badaczy (szczególnie w naukach społecznych) jest problem masowej dystrybucji zafałszowanych wiadomości, tak zwanych *fake news* (także jako przyszłych źródeł historycznych – dla badania praktyk dezinformacyjnych, pod warunkiem, że ich charakter jako „fake” zostanie prawidłowo rozpoznany). Kolejnym problemem dla relacji nauki i społeczeństwa jest istnienie i prosperowanie w sieci teorii pseudonaukowych i spiskowych, w tym również spiskowych koncepcji historiograficznych będących zagrożeniem dla edukacji historycznej i świadomości historycznej ich odbiorców, problem ten wszelako wymaga odrębnych badań i odrębnego namysłu⁵³.

⁵³ Werner, Trzoss, „Czy cyfrowe media wywołują społeczną paranoję? Dwugłos w sprawie obecności teorii spiskowych w mediach społecznościowych i kulturze masowej”, *Nauka*

SUMMARY

The main aim of the article was to compare and analyse two emerging discourses of contemporary historiography in the field of digital media. In the first example, the authors present the thought of Niels Brügger, named Web History and Web-minded historiography. This school concentrates on the usage of digital tools in the process of archiving and analysing websites as historical sources. The main characteristic of this research is a strong focus on the empirical side of the historical methods, followed by theoretical considerations on the later usage of reborn-digital material from the digital archives by historians. The other school is marked by the works of two German scholars, Friedrich Kittler and Wolfgang Ernst, and called media archaeology. This theoretically based concept aims to build a connection between new media phenomena characterised by their digital form and the long tradition of media studies. It underlines the idea of Michel Foucault of the archaeology of knowledge and the concept of the medium itself as a primary object of research rather than the information (sources) it generates. They point out the social and cultural context of the medium in its historical moment.

BIBLIOGRAFIA:

- Brügger, Niels. *The Archived Web. Doing History in the Digital Age*. Londyn: The MIT Press, 2018.
- Brügger, Niels. „The Archived Website and Website Philology: A New Type of Historical Document?”. *Nordicom Review* 29/2 (2008): 155–175.
- Brügger, Niels. „Understanding the Archived Web as a Historical Source”. W: *The SAGE Handbook of Web History*, red. Niels Brügger, Ian Milligan, 16–29. Londyn: SAGE Publications Ltd, 2019.
- Brügger, Niels. „Web Archiving – Between Past, Present, and Future”. W: *The Handbook of Internet Studies*, red. Mia Consalvo, Charles Ess, 24–42. Oxford: Wiley-Blackwell, 2011.
- Brügger, Niels. „Web Historiography and Internet Studies: Challenges and Perspectives”. *New Media and Society* 15/5 (2012): 752–764.
- Brügger, Niels. „Web History and the Web as a Historical Source”. *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* 9/2 (2012): 316–325.
- Brügger, Niels. „Web History, an Emerging Field of Study”. W: *Web History*, red. Niels Brügger, 1–25. New York: Peter Lang, 2010.
- Brügger, Niels. „When the Present Web Is Later the Past: Web Historiography, Digital History And Internet Studies”. *Historical Social Research* 37/4 (2012): 102–117.
- Catterall, Peter. „What (if anything) Is Distinctive about Contemporary History?”. *Journal of Contemporary History* 32/4, (1997): 441–452.
- Ernst, Wolfgang, Jussi Parikka. *Digital Memory and the Archive*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2013.
-
- 3 (2019): 147–169; Artur Wójcik, *Fantazmat Wielkiej Lechii. Jak pseudonauka zawładnęła umysłami Polaków* (Oświęcim: Napoleon V, 2019); Roman Żuchowicz, *Wielka Lechia. Źródła i przyczyny popularności teorii pseudonaukowej okiem historyka* (Warszawa: Sub lupa, 2019; Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk, „Stanowisko 1/2020 z dnia 24 lutego 2020 r. Etyczne aspekty upowszechniania poglądów nienaukowych”, *Nauka* nr 1 (2020): 7–27.

- Foucault, Michel. *Aesthetics, Method, and Epistemology. Essentials Works by Michel Foucault 1954–1984*. red. James D. Faubion, Paul Rabinow. New York: New Press, 1998.
- Kittler, Friedrich Adolf. *Gramophone, Film, Typewriter*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- Kittler, Friedrich Adolf. *The Truth of the Technological World. The Essays on the Genealogy of Presence*. Stanford: Stanford University Press, 2013.
- Kluitenberg, Eric. „On the Archaeology of Imaginary Media”. W: *Media Archaeology. Approaches, Applications, and Implications*, red. Erkki Huhtamo, Jussi Parikka, 48–69. Berkeley: University of California Press, 2011.
- Komitet Etyki w Nauce Polskiej Akademii Nauk, „Stanowisko 1/2020 z dnia 24 lutego 2020 r. Etyczne aspekty upowszechniania poglądów nienaukowych”, *Nauka* nr 1 (2020): 7–27.
- Labuda, Gerard. *Próba nowej systematyki i nowej interpretacji źródeł historycznych z Posłowiem*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2010.
- Parikka, Jussi. *What is Media Archaeology?* Cambridge: Polity Press, 2012.
- Peters, Benjamin, „And lead us not into thinking the new is new: a bibliographic case for new media history”. *New Media and Society* 11/1–2 (2009): 13–30.
- Rosenzweig, Roy., „Can History Be Open Source? Wikipedia and the Future of the Past”. *Journal of American History* 93/1 (2006): 117–146.
- Rosenzweig, Roy; Daniel Cohen, *Digital history a guide to gathering, preserving and presenting the past on the web* (2006), <http://chnm.gmu.edu/digitalhistory/> (dostęp online: 13.04.2020).
- The Oxford Handbook of Internet Studies*, red. William H. Dutton. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Topolski, Jerzy. *Metodologia historii*. Warszawa: PWN, 1973.
- Trzoss, Adrian; Wiktor Werner, „Problemy i wyzwania związane z badaniem i archiwizacją aktywności instytucji publicznych w mediach społecznościowych”. W: *Toruńskie Konfrontacje Archiwalne. Pogranicza Archiwistyki*, t. 6, 215–228. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.
- Werner, Wiktor; Adrian Trzoss. „Czy cyfrowe media wywołują społeczną paranoję? Dwugłos w sprawie obecności teorii spiskowych w mediach społecznościowych i kulturze masowej”. *Nauka* 3 (2019): 147–169.
- White, Hayden. *Poetyka pisarstwa historycznego*. red. Ewa Domańska, Marek Wilczyński. Kraków: Universitas, 2000.
- Winters, Jane. „Digital History”. W: *Debating New Approaches to History*, red. Marek Tamm, Peter Burke, 277–289. Londyn: Bloomsbury Academic, 2018.
- Wrzosek, Wojciech. „Źródła historyczne jako alibi realistyczne historyka”. W: *Historyk wobec źródeł. Historiografia klasyczna i nowe propozycje metodologiczne*, red. Jolanta Kolbuszewska, Rafał Stobiecki, 23–38. Łódź: Ibidem, 2010.
- Wójcik Artur. *Fantazmat Wielkiej Lechii. Jak pseudonauka zaważnęła umysłami Polaków*. Oświęcim: Napoleon V, 2019.
- Zwrot cyfrowy w humanistyce*, red. Andrzej Radomski, Radosław Bomba. Lublin: Instytut Kulturoznawstwa UMCS, 2013.
- Żuchowicz Roman. *Wielka Lechia. Źródła i przyczyny popularności teorii pseudonaukowej okiem historyka*. Warszawa: Sub lupa, 2019.